

HISTÒRIA DEL NOTARIAT CATALÀ

Introducció: la institució notarial

El notari és la persona encarregada de donar fe pública, d'acord amb les lleis i en règim professional, dels contractes i altres actes extrajudicials. De fet, la figura del notari, en el món llatí, no es pot desvincular del concepte fonamental de fe pública. Aquesta la podem definir com l'autoritat legítima atribuïda pel poder a determinades persones (notaris, registradors, secretaris judicials, cònsols...), perquè els documents que autoritzin siguin considerats com a autèntics i el seu contingut sigui pres per veritable. Així, dotat d'una autoritat que emana del poder, el notari eleva a públic el document, el converteix en vàlid i li confereix valor de prova, amb la finalitat de garantir la seguretat jurídica en dret privat.

La seguretat jurídica és una necessitat que l'home experimenta d'ençà que viu en societat. Establertes les nocions de propietat, família i herència, l'home vincula la idea de seguretat jurídica a la seva pròpia seguretat personal. I aquesta seguretat jurídica és la que garanteixen les institucions dotades de fe pública, unes amb caràcter repressiu -la judicial- i altres amb caràcter preventiu -l'extrajudicial o notarial-, mitjançant el document.

D'aquesta manera, el sistema notarial espanyol, incardinat en el llatí, es basa en una corporació professional especialitzada, que té la concessió de la seguretat jurídica en els negocis privats. Així, representa un esforç d'eclecticisme que combina els avantatges de diversos criteris.

Recollint la definició de l'article primer del vigent Reglament notarial de 1944, reformat de manera substancial el gener de 2007, el notari presenta dos vessants. Com a funcionari, exerceix la fe pública amb un doble contingut: en l'esfera dels fets, l'exactitud del que veu, escolta o percep a través dels seus sentits; i en l'esfera dels drets, l'autenticitat i força probatòria de les declaracions de voluntat de les parts en l'instrument públic redactat conforme a les lleis. I, com a professional del dret, té la missió d'assessorar els qui reclamin el seu ministeri i aconsellar-los els mitjans jurídics més adequats per a l'assoliment dels fins lícits que es proposen.

Malgrat la plena autonomia i independència de la funció notarial, aquesta institució depèn directament, en la seva organització jeràrquica, del Ministeri de Justícia, a través de la Direcció General dels Registres i del Notariat. I, sense perjudici d'aquesta dependència, el règim del notariat s'estima descentralitzat mitjançant els col·legis de notaris, regits per les juntes directives, amb jurisdicció sobre els notaris del seu territori respectiu. Fins al 2009, cada col·legi comprenia les províncies que se li assignaven. A partir d'aquesta data, l'àmbit territorial dels col·legis es correspon amb els de les comunitats autònomes. Alhora, cada col·legi es divideix en districtes, l'extensió i límits dels quals són determinats per la demarcació notarial, també actualitzada el 2007.

Els precedents: el tabulari i el tabel·lió

El notari actual, revestit de la prerrogativa essencial de fe pública, és una creació medieval, resultat del renaixement legal del dret al segle XII. Ara bé, es poden trobar antecedents de la funció notarial en el món antic, especialment en el dret romà. Hi ha autors que volen veure encara en el dret romà una influència del dret hel·lènic, de l'antic Egipte i d'altres cultures. Així, es parla dels escriptors egipcis, hebreus, indis o grecs, que només s'encarregaven de la redacció dels contractes i que actuaven juntament amb els magistrats, als quals competia realment la funció autenticadora.

Tanmateix, els precedents més clars del notari medieval són romans, i es concreten en el tabulari i, especialment, el tabel·lió. Els tabularis eren funcionaris públics, auxiliars de la cúria municipal i que desplegaven funcions fiscals i censals. Per la seva part, els tabel·lions (de *tabella* o tauleta per escriure i, per metonímia, escriptura o contracte) eren lletrats particulars, tècnics en aspectes del dret, que redactaven i conservaven documents relacionats amb l'activitat privada. I, per bé que no tenien la consideració de funcionaris i no podien impartir la fe pública, en època postclàssica es trobaven sota el control del poder públic i en la pràctica la seva funció adquirí un crèdit creixent.

Els tabel·lions romans sobrevisqueren a la caiguda de l'Imperi d'Occident i, a Orient, perduraren a l'Imperi bizantí. I, amb el temps, es fusionaren amb els tabularis i començaren a emprar el títol genèric de *notarius*, provinent de la cancelleria imperial. Però el tabel·lió era més un professional que un funcionari. Les seves escriptures eren només documents de caire tècnic i no gaudien de fe pública, reservada a les autoritats, davant les quals es documentaven amb força probatòria els negocis jurídics privats.

A la Hispània visigòtica no hi havia persones especialment designades per la llei per redactar i autenticar els documents privats. Cert que el sistema de dret visigòtic estava dominat per la idea d'escripturalitat, amb el desplegament d'una àmplia classe professional d'escriptors, dedicats tant als contractes entre particulars com a la redacció dels actes judicials. Tanmateix, el valor del document, que es redactava d'acord amb uns formularis, no arrelava en l'autoria de l'escriptura, sinó en la subscripció de l'atorgant i dels testimonis. Per això, no tenien valor probatori i, en cas de dubte, corresponia al jutge decidir sobre la seva autenticitat i validesa.

En els segles altmedievals, en els quals el patrimoni cultural d'Occident es troba en mans de l'Església, els textos conservats manifesten l'escassetat de persones amb coneixements suficients per redactar documents. Per això, també als regnes hispànics, seguint la tradició carolíngia, els escriptors eren generalment els clergues (*presbiteri, daconi, levitae...*), les persones més cultes, que treballaven amb formularis i que tanmateix no poden ésser considerats notaris, sinó simples amanuenses. A partir del segle XI, es desenvolupa l'estament dels *scriptores*, molts d'ells ja laics i amb un tecnicisme professional més depurat.

A diferència d'altres regnes hispànics, als comtats catalans es produeix una forta progressió dels escriptors, clergues amb elevat nivell professional que actuen tant per a les institucions eclesiàstiques com per a les viles i poblats. La seva preparació tècnica era alta, de ben segur per l'ensenyament que rebien als escriptors monacals i a les escoles catedralícies. I a la Catalunya Nova, a les acaballes de l'època comtal, són cada cop més freqüents els escriptors laics, que s'acabaran imposant.

De l'escrivent al notari

És al segle XIII que es produeix la principal inflexió en l'evolució històrica del notariat, en consagrar-se la transformació del simple escriptura en notari públic i de l'escriptura en instrument públic. El notari serà, d'ençà d'aleshores, la persona dotada de fe pública i l'instrument gaudirà de validesa jurídica davant el poder corresponent. Com tots els fenòmens històrics, aquest canvi es produeix per una sèrie de factors que actuen en connexió. Per exemple, l'enfortiment del poder reial davant dels poders feudals, l'aparició dels municipis com a institució, l'expansió urbana, amb el ressorgiment de les ciutats i la burgesia, l'activació del tràfic comercial i mercantil, i la mateixa difusió del paper.

Tanmateix, el factor més determinant fou la coneguda com a recepció romanista o renaixement del dret, que s'inicia a Bolonya al final del segle XI, amb la recensió crítica de l'obra de Justinià, i es manifesta plenament en el segle XII, a Itàlia amb l'escola dels glossadors i a França amb la dels legistes. A més, es produeix la recopilació del dret eclesiàstic, amb les Decretals dels papes. D'aquesta manera, dues noves ciències, la legística i la canonística, constitueixen la màxima expressió d'aquest moviment jurídic renovador, que transformà la institució notarial.

Així, als primers decennis del segle XIII trobem ja plenament introduït el notariat a la península, amb un ordenament legal explícit i amb la concessió de les primeres escriptures a favor de notaris titulars, per part del poder públic, que s'anirà apropiant del dret de nomenar-los, o per corporacions amb facultat expressament concedida per ell. La constant vinculació inicial d'aquestes escriptures a parròquies, catedrals i monestirs deriva de la provenença eclesiàstica de la majoria d'escriptors dels segles anteriors.

A Catalunya, amb un grau molt elevat de desenvolupament de la institució, per una plena admissió del dret civil i canònic, i una alta professionalitat dels nous notaris, no fou necessària una primera normativa general sobre la funció notarial, com sí calgué en altres regnes. Des del final del segle XII, els bisbes i abats, com també els comtes i barons i algunes viles i ciutats, venien nomenant notaris. I el mateix feren els comtes reis, mitjançant concessió emfitèutica d'escriptures locals, alhora que per nombrosos privilegis reconegueren el dret de crear notaris a diferents monestirs i llocs reials.

A Mallorca, restà establert el notari públic per ordenament legal de Jaume I de 1230, completat per altres privilegis de 1247 i 1256. A València, el notari públic s'instaura també *ex lege* pel privilegi de Jaume I de 1239. A l'Aragó, fou establerta la noció de notari públic a la compilació d'Osca de 1247, amb el precedent del Fur de Jaca. A Navarra, els principis notariais del Fur de Jaca foren recollits pels d'Estella (1280) i Pamplona.

Finalment, als amplis territoris de la corona castellana (Astúries, Galícia, Lleó, ambdues Castelles, Extremadura, Andalusia i Múrcia) hi hagué una implantació bastant uniforme del notari públic, dit aquí amb preferència "escribano". Tanmateix, serà la normativa alfonsina (Alfons X el Savi) la que implicarà la recepció del *ius commune* a Castella, amb el Fuero Real (1255), l'Espéculo (1260) i Las Partidas (1270-1280).

El desenvolupament de la institució fins al segle XIX

Des de la seva implantació als primers decennis del segle XIII fins a la Llei marc de 1862, el notariat passa per una etapa molt complexa i difícil de sintetitzar. Aquesta llarga i fecunda etapa es pot caracteritzar per: les diferents fonts jurídiques que regulen la institució, la multiplicitat de tipus de notaris que existeixen, la confusió de competències i, com a conseqüència d'això, les continuades pugnes internes entre uns i altres, a més de l'alienació dels oficis.

En primer lloc, les fonts del dret que regulen el notariat són diverses. Per exemple, els privilegis reials, els senyorials o les ordenances municipals, institucions totes elles dotades d'una autoritat de la qual emana la fe pública. I van adreçades a regular aspectes generals o concrets de la institució: nomenaments de notaris, redacció del document, formació o traspàs de protocols, edat mínima per a l'ingrés, idoneïtat, taxes, constitució de col·legis i un llarg etcètera.

A Catalunya, com als altres regnes hispànics, són innumbrables les disposicions de monarques, senyors i municipis que es promulguen en aquesta línia. Així, de manera paral·lela a l'afermament del notariat laic, la institució fou reglamentada per la monarquia (provisions d'Alfons II de 1289 sobre els exàmens, d'Alfons III de 1333 sobre l'edat mínima i la idoneïtat per al càrrec, de Pere III de 1351 sobre els registres notariais...) i pels municipis (costums de Girona, Lleida i Tortosa).

Quant als diferents tipus de notaris, per bé que les primeres concessions havien estat fetes a favor d'eclesiàstics, en el decurs del segle XIII els laics s'imposaren en el conjunt de la institució notarial. I, malgrat el reforç progressiu de les monarquies hispàniques, hi havia a l'època feudal una disgregació de l'autoritat, de manera que reis, senyors i municipis nomenaven els seus propis notaris, amb la diversitat consegüent. A més, la concessió de notaries era considerada com una renda jurisdiccional més i, així, les escrivanes podien ser cedides, venudes, arrendades o establertes en emfiteusi.

D'aquesta manera, els titulars es distingien més que pel seu ofici o pel treball encarregat, en el camp judicial o extrajudicial, per l'autoritat sota la qual autoritzaven els documents públics. Així, hom podia exercir, de vegades simultàniament, la funció de notari públic d'una ciutat en l'esfera contractual privada, de notari reial nomenat directament pel monarca amb competència *ubique* i també en el camp judicial, de notari senyorial laic o eclesiàstic (episcopal, abacial, apostòlic...) o de notari imperial, com igualment d'escrivà de la Cancelleria o de la cort del veguer i del batlle, amb funcions d'auxiliar judicial. Hi havia encara els notaris causídics o procuradors davant els tribunals.

Pel que fa a l'ofici notarial, l'ordenament jurídic és molt complex i variable. Per obtenir l'autoritat notarial, els candidats havien d'acomplir un seguit de requisits personals i de capacitació: baró; home lliure; edat mínima, entre 20 i 25 anys; cristià; de bons costums; aptitud gramatical i jurídica, etcètera. La notaria era un art o tècnica, més que no pas una ciència o estudi teòric de les bases jurídiques. Per això, eren pocs els notaris que havien cursat estudis generals i, de fet, aprenien *morando in arte*, amb uns anys de pràctica -de dos a vuit- al costat d'un notari i amb ajut de formularis. Després, passaven els exàmens davant l'autoritat corresponent, prestaven jurament i obtenien el títol.

A algunes ciutats importants es van constituir, en el transcurs dels segles baixmedievals, els col·legis de Notaris, regits per priors (Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona, Tortosa, Vic, Cervera, Figueres, Castelló d'Empúries...). Amb la col·laboració de les autoritats municipals, aquestes corporacions de caire local s'ocuparen de regular la professió.

Durant l'edat moderna tingué lloc una certa estagnació en l'evolució històrica de la institució. A la Corona d'Aragó, amb la normativa de Felip V, impregnada d'un notable esperit centralitzador, s'introduïren canvis notables i es produí un major control per part dels òrgans de poder, amb una tendència clara a la uniformització del notariat respecte de Castella.

Així, el Decret de Nova Planta afectà alguns aspectes de l'organització i de les ordinacions notariales, per bé que aquestes foren confirmades pel Reial despatx de 1736 i la disposició de 1755. Alhora, aquestes darreres normes suposaren la introducció a Catalunya del protocol castellà, amb les matrius originals de les escriptures i la redacció única del document.

El notariat contemporani

En el marc de la renovació legislativa i del procés codificador espanyol del segle XIX, fruit de les revolucions liberals, la Llei orgànica del notariat de 28 de maig de 1862, encara vigent escolats els cent cinquanta anys de la seva promulgació, suposà una renovació transcendental de la institució, amb la superació de les complexes etapes anteriors i l'inici del notariat contemporani, el qual ha mantingut l'essència d'aquesta norma marc fins a l'actualitat. Després de diversos projectes es presentà el projecte definitiu a les Corts espanyoles el 1859 i fou aprovat tres anys després.

En síntesi, la Llei del notariat de 1862 contenia els principis bàsics següents: unificació de la professió notarial, considerant el càrrec com a funció pública i establint una sola classe de notaris a tot el regne; separació de la fe pública judicial de l'extrajudicial, com a resultat de la situació creada des de les Corts de Cadis; organització jeràrquica del notariat, a través del Ministeri de Gràcia i Justícia, dels regents de les audiències -avui la Direcció General dels Registres i del Notariat- i dels col·legis de notaris; demarcació de districtes, d'acord amb els partits judicials; selecció rigorosa per a l'ingrés, mitjançant un sistema d'oposicions; retribució per aranzel; i reconeixement exprés de la titularitat de l'Estat sobre els protocols, tot i que sota la custòdia dels notaris arxivers.

Des de la Llei marc de 1862 s'han dictat un total de sis reglaments -1862, 1874, 1917, 1921, 1935 i 1944-, com també nombroses disposicions, que han rectificat o modificat alguns aspectes formals i de contingut de l'esmentada Llei. Al cap i a la fi, la legislació vigent de la institució notarial la constitueix el Reglament de 2 de juny de 1944, encara que amb les variacions que se li han fet, especialment en els anys 1967, 1982 i 1984.

Tanmateix, la integració dels corredors de comerç, l'aprovació d'un nou règim disciplinari, la incorporació efectiva de les noves tecnologies, la nova legislació per a la prevenció del frau fiscal, així com l'evolució de la mateixa funció com a servei públic, aconsellà una profunda adaptació. És per això que el gener de 2007 (Reial decret 45/2007, de 19 de gener), s'aprovà una nova reforma del Reglament, que suposà canvis importants a molts nivells.